№ 74: ХРАМ МИСТЕЦТВА

Храм як синтез мистецтв

ВОЙЧЕХ СУРУВКА

8 КВІТНЯ 2020

Останнім часом у Католицькій Церкві помітний некритичний захват православною теологією та духовністю: від розміщення в кожній каплиці ікон і до заглиблення в Ісусову молитву в домініканському новіціаті. Як на мене, варто замислитися про це явище. Не те щоб мені не подобалася традиція східного християнства; навпаки, я глибоко шаную цю традицію та саме тому вважаю, що не можна легковажно вміщувати її в іншу естетику і духовність.

Фото: Boudewijn Vermeulen

Живописом я цікавився з дитинства, проте на легендарну працю отця Павла Флоренського «Іконостас» натрапив аж 1998 року. І хоча в новіціаті було небагато часу на читання додаткової літератури, до цієї книжки я звертався мало не так само часто, як до Святого Письма. Щиро кажучи, мені досі не вдалося знайти нічого, що краще відповідало б моєму розумінню ікони та способу спілкування з нею.

Читання Флоренського наштовхує на важливі роздуми. Чи варто вільно вміщувати візантійські образи в зовсім інший естетичний стиль або літургійний канон? Чи можна переносити ікони, що виросли з візантійської традиції, у контекст, скажімо, барокового сакрального мистецтва або літургії римського обряду? Звісно, ікона – це спадщина Вселенської Церкви, але чи не робимо ми її незрозумілою, вириваючи з оригінального контексту?

На доказ того, що це не даремні питання, варто навести свідчення, яке стосується не лише ікон, а й духовних практик Східної Цекрви. Томас Мертон, якого складно звинуватити в браку духовної чутливості, у 1960- х роках писав співбратові: «Здається, ти перебираєш міру з Ісусовою молитвою. Я припускаю, що для твердолобого російського селянина XIX століття це була досконала молитва, навіть якщо він день і ніч її проказував, та в сучасних американців інша ситуація. Хай там як, пам'ятай, що цю практику ти додаєш до вже насиченого графіка. Наше життя й так переповнене найрізноманітнішими способами. […] Як на мене, твоїй молитві допомогло б читання деяких видатних протестантських теологів. […] Мені здається, що Біблія – це значно краще джерело світла, ніж Ісусова молитва. Та кожне джерело може підвести, крім самого Бога»[1]. Імовірно, Мертон дещо перебільшує, та видно, що його непокоїть перенесення певної духовної практики на ґрунт духовного життя, сформованого в іншій традиції.

На схожу аргументацію багато років тому я натрапив у роздумах Флоренського про ікону. У багатьох текстах він повертається до теми єдності, наголошуючи, що не можна виривати окремих елементів духовного життя з їхнього цілісного середовища. В есе «Храм як синтез мистецтв» вказано: «Хоча мистецький твір ми й називаємо річчю, він аж ніяк не річ, не "ergon", не застигла мумія мистецького ремесла, виставлена суто для огляду. Твір мистецтва, як я його розумію, – це невичерпне джерело, із якого вічно струменіє людська творчість»[2].

Флоренський пише, що мистецькому твору, аби жити, необхідні належні умови. Особливо він потребує відповідної атмосфери, без якої «умирає або, у найкращому разі, переходить у стан анабіозу, випадає зі сприйняття, а іноді навіть припиняє існувати як мистецьке явище»[3]. Це надзвичайно потужне твердження. Удаючись до іншої аналогії, можна сказати, що ікона поза відповідним середовищем скидається на шматочок пазла, який нічого не каже про цілісний

образ. Що витонченіший мистецький твір, то уважнішими належить бути до його оточення. Якщо не докладати духовних зусиль, аби зберегти живоносну цілісність, наші дії будуть схожі на «доморосле колекціонування рідкісних чудасій найрізноманітнішого штибу»[4]. Нащо завішувати стіну іконами, якщо вони видерті з молитовного контексту? Тому в Третьяковській галереї вирішили відкрити церкву, де міститимуться образи з музейного зібрання.

Лише в живому середовищі ікона промовляє і проявляє Божий лик.

Естетичне відчуття стосується, отже, не тільки ікони як об'єкта, а й усіх ниток-артерій, що сполучають її з рештою цілого. Якщо через невігластво чи брак чуйності ми переріжемо їх, то зруйнуємо єдність змісту й виражальних засобів, призводячи, як пише Флоренський, до знищення чи принаймні викривлення стилю мистецького твору. Інакше кажучи, наслідком якнайблагішого наміру зробити ікону ближчою стане спілкування з «мертвим експонатом». Флоренський згадує про прикрі, однак аж ніяк не рідкісні випадки позбавленого естетичного чуття й бездумного ставлення до образів. Ікону намагаються інтерпретувати як «самодостатню річ, яка зазвичай міститься в церкві, але з тим самим успіхом може висіти й у лекційній аудиторії, у музеї, у салоні чи будь-де – складно навіть уявити, де саме»[5].

У Католицькій Церкві, як на мене, теж є небезпека легковажного перенесення східної традиції на західний ґрунт. Звісно, я не маю наміру наполягати, що ікони в католицьких храмах – це щось «бездумне» (хоча Флоренський, імовірно, з цим погодився б). Проте здається, що в такій ситуації вони вирвані з належного середовища, адже у східних обрядах літургійний (і духовний) простір категорично відрізняється від простору латинського католицького храму.

Багато авторів підкреслює, що єдність стилю має величезне, ба навіть вирішальне значення для прочитання ікони. Якщо ікона – це привілейоване місце об'явлення Божого лику за допомогою мистецьких засобів, то, аби правильно прочитати записаний у ній образ, необхідно зберегти всі визначальні елементи.

Іще раз повернімося до Флоренського, для якого храм – це синтез мистецтв. Аби зрозуміти ікону, належить сприймати її в поєднанні з особливим світлом, кадильним димом, співом, полум'ям свічок, запахами ладану й воску, літургійними шатами, церковною хореографією та фактурою поверхонь, до яких доторкаються віряни. Важливо також, хто наповнює цей простір:

неприпустимо було б замінити природні для нього постаті в чорних рясах на якісь інші. Лише в такому живому середовищі ікона промовляє і проявляє Божий лик.

У вступі до книжки «Стовп і утвердження істини» Флоренський писав: «Православ'я можна показати, та не довести. Ось чому для кожного, хто хоче пізнати православ'я, є лише один спосіб – безпосередній православний досвід. Кажуть, що нині за кордоном вчаться плавати на пристроях, лежачи на підлозі; точнісінько так можна стати католиком або протестантом із книжок, не перетинаючись із життям – у кабінеті. Проте, аби стати православним, потрібно зануритись у саму православну стихію, почати жити православ'ям – і немає іншого шляху»[6].

Слова Флоренського про православ'я застосовні й до католицизму: потрібно поринути в католицьку стихію, аби його пізнати. Для мене це особливо важливо в контексті домініканської традиції. Не можна зрозуміти домініканського життя без поглибленої рефлексії над чотирма вимірами традиції: схоластикою (Тома Аквінський), григоріанським співом, мистецтвом (Фра Анджеліко) і літургією домініканського обряду. Протягом століть ці виміри формували братів. Досі живими залишаються схоластика – в різних осучаснених варіантах – і григоріанський спів. А от звернення до живопису й відновлення домініканського обряду сприймають як хобі, *idée fixe* окремих шаленців.

ВОЙЧЕХ СУРУВКА 8 КВІТНЯ 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**

Примітки

1. T. Merton, O odnowie życia zakonnego i kierownictwie duchowym. Niepublikowane listy Thomasa Mertona, Kraków 2009, c. 249.
2. P. Florenski, Ikonostas i inne szkice, tłum. Z. Podgórzec, Białystok 1997, c. 34.
3. Там само, с. 34.
4. Там само, с. 35.
5. Там само, с. 40–41.

6. P. Florenski, Filar i podpora prawdy, tłum H. Paprocki, Białystok 2009, c. 10-11.